

भारतीय संस्कृति दर्शन द्रस्ट

विश्वशांति Vishwashanti Vrittant

अंक : १५

नोवेंबर २०१९

भारतीय संस्कृति दर्शन द्रस्ट

कला

कला शब्दाचा प्राचीनतम उल्लेख ऋग्वेदात सापडतो. सौंदर्यवाचक शब्द वैदिक वाड्मयात अनेकदा आढळतात. आधुनिक अर्थाने कला या शब्दाचा प्रथम प्रयोग भरताच्या नाट्यशास्त्रात आढळतो.

व्याख्या -

१. 'कल' म्हणजे मधुर, कोमल, सुंदर - सुख देणारे आणि त्याला अनुकूल अशी ती कला.
२. 'कल' म्हणजे शब्द करणे, वाजविणे. यावरुन तत्संबंधीची ती कला.
३. 'कड' म्हणजे प्रसन्न करणे, त्याला अनुकूल ती कला.
४. 'कम आनन्द लाति इति ।' आनंद देणारी ती कला होय.
५. कलयति स्वस्वरूपावेशेन तत्तद वस्तु परिच्छिन्नतिं इति कलाव्यापारः।
(क्षेमराज - शिवसूत्रविमर्शिनी)
कलावंत एखाद्या वस्तूच्या ठिकाणी आपल्या आत्मस्वरूपाचा जो आविष्कार करतो, त्याला 'कला' असे म्हणतात.
६. व्यञ्जयति कर्तुशक्तिं कलेति तेनेह कथिता सा।
(भोजराज - तत्त्वप्रकाशक)
ईश्वराच्या कर्तृत्वशक्तीचा जो आविष्कार आपल्याला पहावयास मिळतो, तीच कला होय.
- थोडक्यात कला म्हणजे अभिव्यक्ती होय.

कलेचे प्रकार :

कलेच्या प्रकारांविषयी मत - मतांतरे आहेत. प्रबंधकोशात कलांची संख्या ७२ तर कामसूत्रात ६४ कलांचे वर्णन आहे. सर्वसाधारणपणे ६४ कला प्रसिद्ध आहेत. त्या पुढीलप्रमाणे -

१. गीत
२. वाद्य

३. नृत्य
४. नाट्य
५. आलेख - चित्र काढणे.
६. विशेषकच्छेद्य - तिलक लावण्यासाठी साचे बनविणे.
७. तंडुलकुसुमावलिविकार - तांदूळ व फुले यांच्या सहाय्याने रांगोळी किंवा नक्षी काढणे.
८. पुष्पास्तरण - फुलांची शाख्या तयार करणे.
९. दशनवसनांगराग - दात, वस्त्र व शरीराची विविध अंगे यांना रंगविणे किंवा कलापूर्ण ढंगाने सजविणे.
१०. मणिभूमिकाकर्म - ऋतुमानानुसार घर शृंगारणे.
११. शयनरचना
१२. उदकवाद्य - जलतरंग वाजविणे.
१३. उदकघात - जलक्रीडा किंवा पिचकारी मारणे.
१४. चित्रयोग - अवस्था परिवर्तन, वृद्धाला तरुण करणे.
१५. माल्यग्रंथविकल्प - माळा गुंफणे.
१६. केशशेखरापीडयोजना - केसांत फुले गुंफणे किंवा मुकुट बनविणे.
१७. नेपथ्ययोग - देशकालानुसार कपडे किंवा दागिने अंगावर घालणे.
१८. कर्णपत्रभंग - पाने व फुले यांच्या सहाय्याने कर्णफुले बनविणे.
१९. गंधयुक्ती - सुगंधी द्रव्ये तयार करणे.
२०. भूषणभोजन - अलंकार घालणे.
२१. इंद्रजाल - ठकविण्याची कला.
२२. कौचुमारयोग - कुरुपाला सुरूप बनविणे.
२३. हस्तलाघव - हातचलाखी करणे.
२४. चित्रशब्दापूषभक्ष्यविकारक्रिया - पाककला.
२५. पानकरस - रागासव - योजन - पेये तयार करणे.
२६. सूचिकर्म - शिवणकाम.
२७. सूत्रकर्म - वेलबुट्टी काढणे किंवा रफू करणे.
२८. प्रहेलिका - कोडी किंवा उखाणे घालणे.
२९. प्रतिमाला - श्लोकांच्या भेंड्या लावणे.
३०. दुवाचयोग - कठीण शब्दांचा अर्थ लावणे.
३१. पुस्तक वाचन

३२. नाटिकाख्यायिका दर्शन
३३. काव्यसमस्यापूर्ती
३४. पट्टिका - वेत्रवाणविकल्प - नेवार किंवा वेत यांची बाज विणणे.
३५. तुर्ककर्म - चरखा किंवा टकळी याने सूत कातणे.
३६. तक्षण - दगडावरील कोरीवकाम.
३७. वास्तुविद्या
३८. रौप्य - रत्नपरीक्षा.
३९. धातुवद - कच्चा धातू पक्का करणे किंवा मिश्रित धातू वेगळा काढणे.
४०. मणिरागज्ञान - रत्नांचे रंग ओळखणे.
४१. आकरज्ञान - खार्णीचे ज्ञान.
४२. वृक्षायुर्वेदयोग - उपवन तयार करण्याची कला.
४३. मेष - कुकुट - लावकयुद्धविधी - मेंढा, कोंबडे इ. झुंजविण्याची कला.
४४. शुक्रसारिका - प्रलापन
४५. उत्सादन - मालिश करणे.
४६. केशमार्जन कौशल
४७. अक्षरमुष्टिकाकथन - करपल्लवी.
४८. म्लेच्छितकलाविकल्प - विदेशी भाषाज्ञान.
४९. देशभाषाज्ञान - देशी बोली जाणणे.
५०. पुष्ट - शकटिका - निमित्तज्ञान - प्राकृतिक लक्षणांच्या आधारे भविष्य वदविणे.
५१. यंत्रमातृका - यंत्र - निर्माण.
५२. धारणमातृका - स्मरणशक्ती वाढविणे.
५३. संपाठ्य - दुसऱ्याचे ऐकून जसेच्या तसे म्हणणे.
५४. मानसी काव्य - क्रिया - शीघ्रकवी बनणे.
५५. क्रियाविकल्प - एखाद्या वस्तूच्या क्रियेचा प्रभाव पालटणे.
५६. छलिकयोग - चलाखी करणे.
५७. अभिधानकोष छंदोज्ञान - शब्द व छंद यांचे ज्ञान.
५८. वस्त्रगोपन - फाटलेले वस्त्र, शिवण दिसणार नाही अशा रीतीने शिवणे.
५९. दूत
६०. आकर्षण क्रीडा
६१. बालक्रीडाकर्म - लहान मुलांना खेळविणे.
६२. वैनायिकी विद्याज्ञान - विनय व शिष्टाचार यांचे ज्ञान.
६३. वैजापिकी विद्याज्ञान - दुसऱ्यावर विजय मिळविणे.
६४. व्यायामिकी विद्याज्ञान - व्यायामकला.

कलेची वैशिष्ट्ये :

- कला ही रसिकाला स्थल - कालाच्या बंधनापलिकडे नेऊन सोडते. उदा. - हजारो मैल लांब पसरलेल्या डोंगर रांगांचे चित्र पाहिल्यावर

- आपल्या डोळ्यापुढे निसर्गातील भव्य देखावा उभा रहातो.
- नाटककार ३ तासाच्या अल्पावधीत अनेक वर्षापूर्वीच्या कालखंडातील घटना प्रेक्षकांसमोर उभ्या करतो.
- कला क्षणिक अस्तित्वात असलेल्या घटनांना चिरंतनत्व प्राप्त करून देते. उदा. - कन्याकुमारी येथील सूर्यास्ताची अवर्णनीय शोभा प्रत्येकाला त्या ठिकाणी जाऊन पहाणे अशक्य असते, परंतु चित्रकाराच्या चित्रातून प्रत्येकाला त्याचा अनुभव घेता येतो.
 - अन्नाने शरीराचे पोषण होते परंतु कलाविष्काराने कलाकार व आस्वादक दोघांनाही आत्मिक समाधान व तृप्ती मिळते.
 - ज्ञानसाधनेने बुद्धीची वाढ होते, तर कलाभ्यासाने भावनात्मक अंगाचे पोषण होते. त्याद्वारेच मानवी जीवन हे समृद्ध व परिपूर्ण बनते.
 - मानवी भावनांचे नियमन करून त्याचा सर्वांगीण उत्कर्ष साधण्यास कलेसारखे प्रभावी साधन नाही. उत्कृष्ट कला दुष्ट भावनांचा नाश करून सद्भावनांना उद्दीपित करते.
 - निराशा, अपेक्षाभंग, उणीवा यांनी भरलेले मानवी जीवन कलेमुळे समृद्ध होते.
 - कलाकृती निर्माण करताना कलाकाराच्या मनात ईश्वराबरोबर निर्माण झालेली तद्रुपता हे भारतीय कलेचे वैशिष्ट्य होय.
 - अनेक मोठेमोठे ऋषी व देव हे महान कलाकार होते. नटराज शंकराचे हे नाव, तो श्रेष्ठ नर्तक असल्याचे सूचित करतो. भारतातील सर्व कलांना अशी अध्यात्माची बैठक आढळते.

कलेचे प्रयोजन :

- कोणी आत्माविष्कार हे कलेचे प्रयोजन मानतात, तर कोणी अनुकरण हे कलेचे प्रयोजन मानतात. काहीजण कलेसाठी कला तर काही जीवनासाठी कला असे म्हणतात. यश, सेवा, आनंद देण्यासाठी कला असे काहीचे मत आहे. एकंदरीत मानवी जीवनाच्या सर्वांगीण प्रगतीसाठी कला हे आवश्यक माध्यम आहे.
- ईश्वर हा परमसुंदर, सर्वसाक्षी व सर्वव्यापक आहे असे भारतीय संस्कृती मानते. सत्य, शिव व सौंदर्य हे त्याचे त्रिविध रूप आहे. कला ईश्वराला मानवाच्या समीप आणण्याचा प्रयत्न करते.
- बाह्य जगातल्या वस्तूंच्या बाह्यस्वरूपापेक्षा त्याचे अंतःस्वरूप जाणून घेण्याची प्रत्येक कलाकाराची धडपड असते. जगातील घटना व वस्तू याबद्दल कलाकाराला जाणवणारा गर्भितार्थ तो आपल्या कलाविष्कारातून जगाला सांगण्याचा प्रयत्न करीत असतो.
- कलेची भाषा ही भावनांची, संवेदनांची भाषा असते. खरी कलाकृती ही अनुकरणापेक्षा जीवनातल्या एखाद्या महान सत्याचा साक्षात्कार घडविणारी असते. म्हणूनच छायाचित्रण व कलाकृती यात फरक आहे.

कर्मचारी

The future of medicine is in helping people to attain better quality of life by addressing many factors of life that contribute to a person's health

- Dr El Hachem

कर्करोगाचा केमोथेरपी, रेडिएशन व शस्त्रक्रिया यापलीकडे जाऊन विचार करणारे डॉक्टर म्हणजे डॉ. अरविंद कुलकर्णी. डॉक्टर स्वतः: रेडिएशन आॅन्कॉलॉजिस्ट. पुण्याच्या बी.जे. मेडिकल कॉलेजचे विद्यार्थी. नंतर इंग्लंड-अमेरिकेत जाऊन उच्च शिक्षण घेतले. तिथेच काही वर्ष नोकरीही केली. परदेशात चांगले बस्तान बसलेले असतानाही आपल्या ज्ञानाचा उपयोग आपल्या देशासाठी करावा या उद्देशाने डॉ. अरविंद कुलकर्णी १९७३ला भारतात परतले. आधी जसलोक हॉस्पिटल आणि नंतर बॉम्बे हॉस्पिटलच्या रेडिएशन आॅन्कॉलॉजी विभागाचे प्रमुख म्हणून त्यांनी अनेक वर्ष काम पाहिले.

एकात्मिक उपचार पद्धतीची (इंटिग्रेटेड कॅन्सर ट्रीटमेंट) कल्पना कशी सूचली हे सांगताना डॉक्टर कुलकर्णी म्हणतात, 'कुठल्याही अॅलोपैथी डॉक्टर प्रमाणे औषधे, रेडिएशन आणि शस्त्रक्रिया या त्रिशूलाने आपण कुठलाही आजार बरा करू शकू असा गाढ विश्वास होता. पण जस-जशी वर्ष जाऊ लागली तसेतसे जाणवू लागले की या उपचारांचे अनेक दुष्परिणाम आहेत. रुग्णाचे जीवनमान खालावते. बच्याचदा चांगले उपचार करूनही त्यांचा कर्करोग पुन्हा-पुन्हा उद्भवतो. हे सर्व दुष्परिणाम कमी करून कर्करोगाला मुळापासून उखडून टाकण्यासाठी काय करता येईल याचा भी विचार करू लागलो'

१९७३च्या सुमारास डॉक्टर कुलकर्णीकडे गर्भाशयाचा कर्करोग झालेली एक रुग्णा आली. कर्करोग शेवटच्या स्टेजला गेला होता. फारशी आशा नव्हती. डॉक्टरांचे सहकारी वैद्य भावे यांनी भीत भीत आयुर्वेदिक उपचार करायची परवानगी मागितली. रेडिएशनच्या जोडीने दिलेल्या आयुर्वेदिक औषधांनी तिच्या प्रकृतीत आश्चर्यकारक फरक पडला. काही काळाचीच सोबती असलेली ती रुग्णा पुढचे पंचवीस वर्ष चांगले आयुष्य जगली. या घटनेने डॉक्टरांच्या विचारांना एक मोठी कलाटणी मिळाली. असेल एक योगायोग असे म्हणून डॉक्टरांनी ही घटना सोडून दिली नाही. माझ्या पेशेंटना कसे बरे वाटेल. उपचारांचे पुष्परिणाम कसे कमी होतील. या ध्यासाने झापाटलेले डॉक्टर आयुर्वेदाचा मुळापासून अभ्यास करू लागले. त्याचप्रमाणे अऱ्युपंक्तर, होमिओपैथी, स्पिरिच्युअल हिलींग इत्यादी पद्धतींचाही त्यांनी अभ्यास केला. असे नवनवीन प्रयोग करत असताना डॉक्टर कुलकर्णीना आपल्या सहकाऱ्यांचा विरोध, उपहासही सहन करावा लागला. परंतु रुग्णांच्या हितासाठी त्यांनी आपले प्रयत्न अखंड चालूच ठेवले. त्यांच्या अथक प्रयत्नांना हळूहळू यश मिळू लागले.

याच दरम्यान डॉ. कुलकर्णीची परमपूज्य सरदेशमुख महाराजांशी गाठ पडली. आयुर्वेद आणि नाडी परीक्षेत निपुण असणाऱ्या सरदेशमुख

महाराजांचा आधुनिक विज्ञानाच्या कसोट्यांवर जुनी शास्त्र तपासून पाहण्याचा आग्रह होता. महाराजांचे थोरले सुपुत्र डॉ. सदानंद सरदेशमुख यांच्याबरोबर डॉ. कुलकर्णीनी आयुर्वेदाचा कर्करोग रुग्णांवर काय परिणाम होतो याचा अभ्यास सुरु केला. १९४९ मध्ये महाराजांच्या प्रेरणेने या दोघांनी अधिकृतरित्या अॅलोपैथी आणि आयुर्वेदाच्या समन्वयाने एकात्मिक कॅन्सर रिसर्च प्रोजेक्ट सुरु केला. वाघोली, पुणे येथील हॉस्पिटलमध्ये केमोथेरपी, रेडिएशन बरोबरच आयुर्वेदिक औषधे दिली जातात. जेणेकरुन केमोथेरपी, रेडिएशनचे दुष्परिणाम कमी होतात. योग्य तेव्हा उपचार संपल्यानंतर पंचकर्म चिकित्सा दिली जाते. त्यामुळे रुग्णाचे जीवन पूर्वपदावर येण्यास मदत होते.

२०१९ला या रिसर्च प्रोजेक्टला पंचवीस वर्ष पूर्ण होतील. बारा हजार पेक्षा जास्त रुग्णांनी या प्रोजेक्टचा फायदा घेतला आहे. या सर्व रुग्णांच्या रक्तचाचण्या, सोनोग्राफी, स्कॅन इ. रिपोर्ट, औषधे, उपचार योजना इ. बारीकसारीक नोंदी नियमितपणे ठेवल्या जातात. दर पाच वर्षांनी कॅन्सर आणि आयुर्वेद व्या विषयावर आंतरराष्ट्रीय परिषदेचे आयोजन केले जाते. सर्व संशोधनाचे निष्कर्ष देशी-परदेशी संशोधकांसमोर मांडले जातात. या प्रोजेक्टचे कार्य पुणे, मुंबई, सोलापूर, कोल्हापूर, नाशिक, औरंगाबाद, सिलिगुडी, गुरगांव असे वाढतच चालले आहे. डॉक्टर कुलकर्णी आणि डॉ. सरदेशमुख यांच्या नेतृत्वाखाली चाललेला हा प्रोजेक्ट म्हणजे अॅलोपैथी आणि आयुर्वेद यांच्या समन्वयाचे तसेच टीमवर्कचे एक उत्तम उदाहरण आहे.

यादरम्यान १९९८ साली डॉ. कुलकर्णीना अमेरिकेतील पिट्सबर्ग येथील एलीगेनी युनिवर्सिटी हॉस्पिटलच्या इंटिग्रेटेड मेडिसीन डिपार्टमेंट तर्फे डायरेक्टर म्हणून आमंत्रित केले गेले. येथे कर्करोगासाठी केमोथेरपी, रेडिएशन बरोबरच रुग्णाला योग, मेडिटेशन, आयुर्वेद, चायनीज मेडिसीनबद्दल मार्गदर्शन केले जाते. या संधीमुळे डॉ. कुलकर्णीना जगभरातल्या कॅन्सर ट्रीटमेंटमधील बदलल्या प्रवाहाचा अनुभव मिळाला.

डॉ. कुलकर्णी यांनी 'वॉर अगेन्स्ट कॅन्सर', 'कॅन्सर प्रिहेन्शन' ही कर्करोगाचे सांगोपांग विवेचन करणारी पुस्तके लिहिली. या पुस्तकातून त्यांनी सोप्या भाषेत कर्करोगाची कारणे, उपचार तसेच जगभर चालणारे नवनवीन पर्यायी उपचार यांची शास्त्रशुद्ध माहिती दिली आहे. या सर्व कार्यात डॉ. कुलकर्णीना त्यांच्या सुविद्य पत्ती सौ. श्रीलेखा कुलकर्णी यांचा पूर्ण पाठिंबा असतो. सौ. श्रीलेखा व्या पुण्यातील कामायनीच्या संस्थापक, कै. सिंधुताई जोशी, यांच्या कन्या. कुलकर्णी दाम्पत्यानी अनेक संस्थांना सदळ हस्ते आर्थिक मदत केली आहे. वाघोली येथील आय.सी.टी.आर.सी. हॉस्पिटलमध्ये असलेला रेडिएशन विभाग हे त्याचे एक ठळक उदाहरण.

२९ सप्टेंबर २०१८ मध्ये डॉ. अरविंद कुलकर्णीनी वयाची ऐंशी वर्ष पूर्ण केली. आजही तरुणाला लाजवेल अशा तडफेने ते हॉस्पिटलमध्ये जातात. उत्साहाने कर्करोगावरच्या नवनवीन संशोधनाचा मागोवा घेतात. कर्करोगाचा रुग्णाचे आयुष्यमान सुधारण्याचा अखंड ध्यास घेतलेले

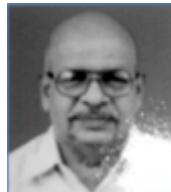
डॉक्टर कुलकर्णी म्हणतात 'भारतात परंपरेने आलेल्या आहार-विहार-विचार-दिनचर्येचा आपण पुन्हा अंगीकार केला तर कर्करोग, मधुमेह, हृदयरोग इ. अनेक रोगांना आपण दूर ठेवू शकू.

अशा कर्मयोगी डॉ. अरविंद कुलकर्णी याना उदंड आयुष्य लाभो हीच ईश्वरचरणी प्रार्थना

डॉ. ऋतुजा कुशलकर

व्याथा कॅन्सर रुग्णांच्या - फुंकर आयुर्वेदाची रुग्णानुभव - १३

Name - BAB	Sex - Male
Type of Cancer	CA Oesophagus, Stage II, Grade II
Age at diagnosis	59 years (1998)
Present age	79 Years (2018)
Duration of Ayurvedic treatment	5 years 5 months (Feb. 1998 to Jul. 2003).
Status at enrollment w.r.t. Conventional treatment	After 1 st cycle of Chemotherapy.
Details of Conventional treatment	<ul style="list-style-type: none"> • Chemotherapy – 3 Cycles – Feb. 1998 to Apr. 1998. • Radiotherapy – Apr. 1998 to May 1998.
Outcome of adjunct Ayurvedic treatment	<ul style="list-style-type: none"> • Tolerated Chemotherapy and Radiotherapy without any side effect. • Remarkable improvement in Quality of Life. • Patient is asymptomatic for last 20 years.
Survival (DFS / OS)	<ul style="list-style-type: none"> • In-spite of poor prognosis of the disease, Disease Free Survival (DFS) of this patient is 20 years. • Reported 5 years Relative Survival Rate (RSR) in such cases is 43% and 10 years RSR is 18%.

मी भालचंद्र अ. भट, वय - ८० वर्ष, मला सप्टेंबर १९९७ मध्ये जेवताना पदार्थ खाताना गिळण्यास त्रास होऊ लागलां. थोडे थोडे अडकल्याप्रमाणे वाटू लागले. त्यामुळे मी अंधेरीतील जीवनविकास हॉस्पिटल मध्ये गेलो. त्यावेळी त्यांनी सुचवल्याप्रमाणे मी टाटा मेमोरिअल कॅन्सर हॉस्पिटलमध्ये गेलो. तेथील डॉ. तपन सैकीया यांनी माझ्या काही वैद्यकीय चाचण्या जसे अन्ननलिकेची बायोप्सी, ब्लड टेस्ट, एक्स-रे, बेरीयम टेस्ट (अन्ननलिका), सी.टी. स्कॅन घेतल्या. त्यात अन्ननलिकेच्या

कॅन्सरचे निदान झाल्यामुळे डॉ. सैकीया यांनी केमोथेरपी व रेडिओथेरपी ट्रीटमेंट सुरु केली. तेथे मी केमोथेरपीच्या ३ सायकल्स घेतल्या व रेडिइशन घेतले. ही टाटा हॉस्पिटल मधील ट्रीटमेंट चालू असताना मी डॉ. सैकीयांना आयुर्वेदिक औषधे घेऊ शकतो का? असे विचारले व त्यांची हरकत नसल्यामुळे दोन केमोथेरपीच्या मध्यल्या काळात मी दादर येथील डॉ. सरदेशमुख यांना भेटलो. ज्यांना मी यापूर्वीच १० वर्षे ओळखत होतो. त्यांना मी माझ्या आजाराबद्दल व टाटामधील ट्रीटमेंटबद्दल सर्व सांगितले. त्यांनी आयुर्वेदिक औषधे सुरु केली.

येथे विशेष सांगण्याजोगी गोष्ट की ज्या दिवशी मी डॉ. सरदेशमुखांकडे (दादरला) गेलो तेहा तेथे पुण्याजवळील एक गावातील एक मध्यमवयीन रुग्ण मला भेटले. त्यांना स्वरयंत्राचा कॅन्सर झालेला होता. ते माझ्याशी व्यवस्थित बोलले. ते म्हणाले, काही महिन्यांपूर्वी माझे बोलणे कोणाला समजत नव्हते, पण डॉ. सरदेशमुखांच्या औषधामुळे मला व्यवस्थित बोलता येते. त्यांचे रेकॉर्डिंग्सुधा केले आहे. ह्या व्यक्तिच्या अनुभवामुळे मला पुष्कळ्या हुरुप आला.

मी वरील तिन्ही ट्रीटमेंट एकाच वेळी घेतल्या. त्या काळात केमोथेरपी व रेडिइशनचे साईर्ड इफेक्स जाणवले नाहीत. मात्र टाटा हॉस्पिटलमध्ये सुरवातीपासूनच कोणत्याही गोळ्या दिल्या नाहीत. टाटा मधील ट्रीटमेंट संपल्यावर डॉ. सैकीयांच्या सांगण्यानुसार मी टाटामध्ये वैद्यकीय तपासणीकरीता जात होतो. तसेच मी काही वर्षे डॉ. सरदेशमुखांकडे तपासणीसाठी जात होतो व ते देत असलेल्या गोळ्या व औषधे नियमित घेत होतो.

आता मी सामान्य माणसाप्रमाणे जगत आहे. या गोष्टीला आता २१ वर्षे झाली. वरील काळात डॉ. सरदेशमुख आणि त्यांच्या सर्व सहकाऱ्यांनी मला चांगली वागणूक दिली.

मी देवाचा, डॉ. सरदेशमुख, टाटा हॉस्पिटल, डॉ. तपन सैकीया, माझे मित्र, नातेवाईक व घरची माणसे यांचा आभारी आहे.

■ ■ ■

या अंकातील सर्व उपाय आयुर्वेदिक वैद्यांच्या मार्नदशनास्वाली योजावेत.

❖ देणगीद्वारांना निवेदन ❖

आयकर अधिनियम 35 (1) (ii) व 80 (G) अंतर्गत देणग्या चेक / डिमांड ड्राफ्टने 'भारतीय संस्कृति दर्शन ट्रस्ट' या नावाने स्वीकारल्या जातील.

प्रकाशक : भारतीय संस्कृति दर्शन ट्रस्ट

संपादक : डॉ. सदानंद प्र. सरदेशमुख

विश्वांति धाम, केसनंद रोड, वाघोली, पुणे - ४१२२०७,
फोन : ०२०-६७३४६००० / ९५४५५०८८९०

ईमेल : vsv@bsdt.in, वेबसाईट : www.bsdt.in

आयुर्वेद महाविद्यालय : ०२०-६७३४६१५२

आयुर्वेद हॉस्पिटल अॅण्ड रिसर्च सेंटर : ०२०-६७३४६१०४ / ६९३०

इंटिग्रेटेड कॅन्सर ट्रीटमेंट अॅण्ड रिसर्च सेंटर : ०२०-६७३४६००० / ६९२१

अर्थर्व नेचर हेल्थकेअर प्रा.लि. : ०२०-२०२६९३६४, ८४४६००९३७६

प्रकाशन समिती सदस्य : डॉ. वासंती गोडसे, डॉ. पल्लवी मोदे, श्री. राधेश कुलकर्णी, श्री. श्याम शितोळे

भारतीय संस्कृति दर्शन ट्रस्ट